

nı zannetmeleridir. Halbuki Arafat vadi-sinin tamamı vakfe yeridir.

Cebelirahme'de zamanla bazı yapılar inşa edilmiş ve çeşitli değişiklikler meydana gelmiştir. İbn Cübeyr (ö. 614/1217), Cebelirahme'nin taş parçalarından oluşmuş çıkılması zor bir tepe olduğunu, Zengî Veziri Cemâleddin el-Cevâd tarafından dört tarafına basamaklar inşa ettirildiğini, dağın tepesinde Ümmü Seleme'ye nisbet edilen bir kubbe ile kubbenin ortasında mescid ve mescidin etrafında Arafat'a hâkim bir düzlüğün bulunduğunu nakleder. Kible yönünde ise içine mihrapların yerleştirildiği bir duvar, dağın eteğinde ve kible yönünün sonunda, üzerinde odalar bulunan ve Hz. Âdem'e nisbet edilen çok eski bir ev, bunun sağında Hz. Peygamber'in vakfe yeri, ayrıca Cebelirahme'nin etrafında büyük su sarnıçları ile kuyuların ve küçük bir mescidin mevcut olduğunu söyler. Evliya Çelebi (ö. 1093/1682), ziyaret ettiği Cebelirahme'nin, sahranın doğu tarafında yer alan, çevresi 5000 adım uzunluğunda alçak ve siyah bir dağ olduğunu, dağın güney tarafında Hz. Peygamber'in hutbesini okuduğu Makâm-ı Suffe-i Resûlullah'a 70, tepesine ise 170 basamaklı bir merdivenle çıktığını belirtir. Yine onun kaydettiğine göre burada Hz. Âdem ile Havvâ'nın buluştukları rivayet edilen Kubbe-i Arafât vardır. Dört kemer üzerine oturtulan bu kubbenin her tarafı açık olup sadece kible yönünde mihraplar bulunmaktadır. Dağın dibindeki büyük havuzların ilkinin Hârûnürreşid'in

hanımı Zübeyde, diğer üçünü de 931 (1524-25) yılında Kanûnî Sultan Süleyman yaptırmıştır. Eyyûb Sabri Paşa (ö. 1890), Cebelirahme'nin güney eteğinde 30 ayak uzunluğunda ve 28 ayak eninde Mescid-i Cebeliarafat bulunduğunu, Mekke mollasının arefe günü hutbeyi burada okuduğunu kaydeder.

Bugün Cebelirahme'de, tepesine çıkılan bir merdiven ve tepe noktasındaki dikili taştan başka hiçbir şey bulunmamaktadır. Çok yakınındaki su deposu, daha büyük ve modern depoların inşa edilmesi sonucu devre dışı kalmıştır. Cebelirahme her mevsimde en çok ziyaret edilen bir makam olma özelliğini günümüzde de korumaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Tâc'ül-'arûs, "ell" md.; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 56; Fâkihî, *Aẖbâru Mekke* (nşr. Abdülmelik b. Abdullah), Mekke 1407/1986-87, V, 7-8, 13; İbn Cübeyr, *er-Rihle*, Beyrut 1400/1980, s. 151-152; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, III, 409-410; Yâkût, *Mu'cemû'l-büldân*, I, 242-243; Muhibbuddin et-Taberî, *el-Kırâ li-kâşidi Ümmilkurâ* (nşr. Mustafa es-Sekkâ), Kahire 1390/1970, s. 385-387; Nevevî, *el-Mecmû*, VIII, 111-112; Taqiyyüddin el-Fâsî, *Şifâ'ü'l-ğarâm bi-aẖbâri'l-beledi'l-ğarâm*, Beyrut, ts. (Dar'ül-Kütübî'l-ilmiyye), s. 303-304; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, IX, 692-694, 696-697; Adevi, *Hâşiye 'alâ Kifâyeti't-tâlibi'r-rabbânî*, Beyrut, ts. (Dâr'ül-Fikr), I, 474; İbn Âbidîn, *Redd'ül-muhtâr* (Kahire), II, 506; Mir'âtü'l-Haremeyn (Mekke), II/2, s. 1138-1142; İbrâhim Rifat Paşa, *Mir'âtü'l-Haremeyn*, I, 46-47; Azimâbâdi, *'Avn'ül-ma'bûd*, V, 379-380; [A. J. Wensinck], "Arafat", *İA*, I, 549-550; a.mlf. — H. A. R. Gibb, "*Arafa*", *EJ*² (İng.), I, 604.

SALİM ÖĞÜT

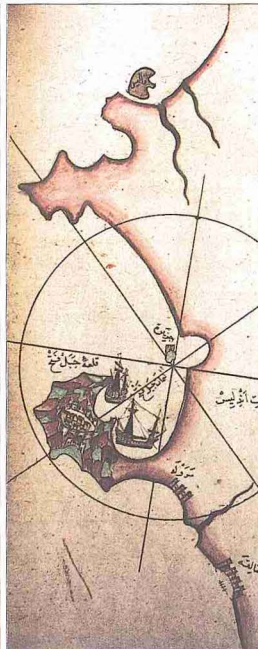
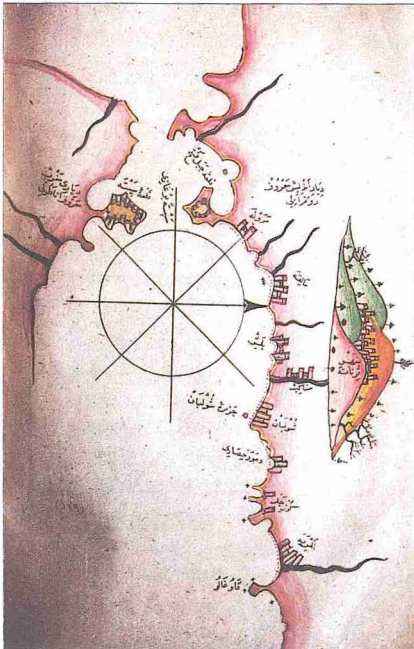
CEBELİTÂRIK

(جبل طارق)

İspanya'nın güneyinde
aynı adı taşıyan
dağın eteğinde kurulmuş kasaba ve
Avrupa ile Afrika'yı birbirinden
ayıran boğaz.

Cebelitârk, İspanya'nın güney vilâyetlerinden Cádiz'in (Kadis) güneybatısında, kalkerli kayalıklardan oluşan 425 m. yükseklikte bir dağdır. Bu dağın eteğinde kurulmuş olan kasaba ile Kuzey Afrika'yı İberik yarımadasına bağlayan boğaz da aynı adla anılmaktadır. Daha önce Calpe adını taşıyan ve eski çağlarda Akdeniz havzasında yaşayan toplumlarca dünyanın batı istikametindeki en son noktası olarak kabul edilen söz konusu dağ, Endülüf fâtihi Târik b. Ziyâd'ın 92 (711) yılında ordusuyla birlikte ilk ayak bastığı ve askerî karargâh olarak kullandığı yer olması sebebiyle İslâm kaynaklarında "Cebelü Târik" diye adlandırılmıştır. Bu isim İtalyanca'ya Cebiltarre, öteki Avrupa dillerine de Gibraltar şeklinde geçmiştir. Cebelitârk'a İslâm kaynaklarında Cebel'ül-feth de denilmektedir.

Muvahhidler'in Endülüf'e geçişine kadar Cebelitârk ve eteğindeki koy daha ziyade muhtelif cins gemiler için bir sığınak mahalliydi. Endülüf Muvahhidler'in hâkimiyetine geçince (540/1145) Muvahhid Hükümdarı Abdülmü'min (1130-1163) Afrika seferinden dönüşünde İşbiliye'de bulunan veliahdı Yûsuf b. Abdülmü'min'e haber göndererek hristiyanlara karşı düzenleyeceği seferlerde karargâh ve kışla olarak kullanmak üzere Cebelitârk'ın eteğinde bir şehir kurmasını emretti. Bunun üzerine Yûsuf, Gırnata'da bulunan kardeşi Osman'ın da yardımıyla çok sayıda usta ve işçi toplayarak 554-555'te (1159-1160), içinde büyük bir cami, saray, resmî binalar, kışla, güzel bahçeler ve su dağıtım şebekesinin bulunması planlanan şehrin inşasını başlattı. Şehrin mimarının Hadîdî lakabını taşıyan bir kişi olduğu anlaşılmaktadır. İnşaat devam ettiği sırada Kastilya (Castilla) Kralı VIII. Alfonso Kurtuba'ya hücum etmişti. Bunun üzerine Muvahhidler Endülüf'e yardıma geldiler. Her ne kadar Endülüf'ün batısının büyük bir bölümünü kontrolleri altına almayı başardılarsa da doğu bölgesini elinde bulunduran ve hristiyanlardan destek sağlamış olan İbn Merdeniş karşısında aynı başarıyı gösteremediler. Ayrıca İbn Merdeniş, Mu-

Pîri Reis'in
Kitâb-ı
Bahriyye adlı
eserinde
Cebelitârik
Boğazı
ve kalesini
gösteren
haritalar
(Süleymaniye Ktp.,
Ayasofya,
nr. 2612,
vr. 303^b, 305^b)

vahhidler'in bu sırada kendi iç meseleleriyle meşgul olmalarından faydalanaarak sınırlarını batıya doğru genişletmek istedi. Bunun üzerine Mağrib'de bulunan Muvahhid Hükümdarı Abdülmü'min bizzat Endülü's'e geçti. Askerleriyle birlikte oğlu tarafından Cebelitârik'in eteğinden inşa edilen şehre yerleşti; ayrıca Endülü's'e geçiş gayesinin hristiyanlar karşısında zafer kazanmak olduğunu ifade etmek üzere bu şehre "Medînetü'l-feth" adını verdi. Abdülmü'min Cebelitârik ve Medînetü'l-feth'i üs olarak kullanıp hem hristiyanlara hem de İbn Merdenî's'e karşı başarılı seferler düzenledi.

Endülü's'te Muvahhidler hâkimiyetinin sona ermesine paralel olarak hristiyan krallıklarının Endülü's üzerindeki baskıları da önemli ölçüde arttı. Bu durumda Gırnata ve çevresini ellerinde bulunduran Nasrîler (Benî Ahmer), o sırada Muvahhidler Devleti'ni yıkarak Mağrib'in büyük bir bölümünü hâkimiyetleri altına almış bulunan Merînîler'den yardım istemek zorunda kaldılar. Merînîler Endülü's'e geçtiklerinde Cebelitârik ve Medînetü'l-feth'i karargâh olarak kullanıp hristiyanlara karşı cihad yaptılar. Ancak bir süre sonra Gırnata emîri ile Merînî Hükümdarı Ebû Yûsuf'un arası açıldı. Gırnata emîri Merînîler'in Endülü's'e geçmesini engellemek için Kastilya Kralı X. Alfonso ile antlaşma yaptı. Bu ittifak her ne kadar Merînîler'in Endülü's'e geçmesini engellediyse de ittifaka taraf olan Kastilya kralını Endülü's topraklarını işgal fikrinden alıkoymadı. Nitekim 709 (1309) yılında Alonso Pérez de Guzmán el-Bueno Kastilya Kralı IV. Ferdinand adına Cebelitârik'i istilâ etti. Gırnata Emîri Muhammed b. İsmâil Merînîler'i yardıma çağırarak zorunda kaldı. Bunun üzerine Endülü's'e geçen bir Merînî ordusu 733'te (1333) Cebelitârik'i geri aldı. Ancak çok geçmeden bu ordu, müttefik Portekiz ve Kastilya ordusu önünde yenilgiye uğradı. 741'de (1340) Kastilya Kralı XI. Alfonso Cebelitârik'i kuşattı; ancak başarılı olamadı. 756'da (1355) Merînî Valisi Süleyman b. Dâvûd'un idaresinde olan Cebelitârik 1410-1462 yılları arasında Nasrîler'in elinde kaldı. Daha sonra Şezûne (Sidonia) dükü tarafından istilâ edildi. Cebelitârik'in hristiyanların hâkimiyetine geçmesinden sonra Endülü's müslümanları Mağrib ile irtibatlarını sağlayan önemli bir stratejik noktayı kaybetmiş oldular. Nitekim bundan sonra Mağrib'den gerekli yardımın sağlanamaması sebebiyle elde kalan Endülü's şe-

hirleri teker teker kaybedildi ve nihayet 897'de (1492) Endülü's'te İslâm hâkimiyeti tamamen sona erdi. I. Isabella 1502'de Cebelitârik'i İspanya Krallığı'na kattı. 947'de (1540) Barbaros Hayreddin Paşa'nın Cebelitârik üzerine bir sefer düzenlemesi üzerine şehir V. Karl tarafından iyice tahkim edildi.

XVI. yüzyılda İspanya'da takip edilen zorla hristiyanlaştırma ve asimilasyon politikasına karşı çıkan ve bu sebeple İspanya'dan sürgün edilen Endülü's müslümanlarının (Moriskolar) büyük bir kısmı Kuzey Afrika'ya geçmek için Cebelitârik'tan gemilere bindirildi. Böylece sekiz asır önce İspanya'yı fetheden müslümanların ayak bastıkları ilk Endülü's toprağı olan Cebelitârik, bu defa sekiz asırlık yurtlarından sürülürlerken ayrıldıkları son Endülü's toprağı oldu.

1704'te İngilizler'in eline geçen Cebelitârik günümüzde de İngiliz idaresinde bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

İdrîsî, *Şifâtü'l-Mağrib*, s. 177; Uzrî, *Nuşûs 'anî'l-Endelûs* (nşr. Abdülazîz el-Ehvânî), Madrid 1965, s. 182; İbnü'l-Kerdebûs, *Târîhu'l-Endelûs* (nşr. Ahmed Muhtâr el-Abbâdî), Madrid 1971, s. 46; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, II, 9; Lisânüddin İbnü'l-Hatîb, *A'mâlü'l-a'lâm* (nşr. E. Lévi-Provençal), Beyrut 1956, s. 6; a.mlf., *Mî'yârü'l-İhtiyâr* (nşr. Muhammed Kemâl Şebâne), Muhammediye, ts., s. 82-83; Himyerî, *er-Rauzü'l-mî'târ* (nşr. E. Lévi-Provençal), [baskı yeri ve yılı yok], s. 121; Ahmed b. Hâlid en-Nâsirî, *el-İstikşâ*, Dârülbeyzâ 1954-56, I, 97-99; II, 140-141; III, 109-110, 121-123, 137-138; A. Huici Miranda, *Historia política del imperio almohade* (Instuto General Franco de Estudios e Investigación Hispano Árabe), Madrid 1956, I, 198; Dozy, *Spanish Islam*, s. 231; Chejne, *Muslim Spain*, s. 8, 99, 101, 138; *Zikru bilâdî'l-Endelûs* (nşr. Luis Molina), Madrid 1983, s. 98; Abdülmecîd Na'naî, *Târîhu'd-devleti'l-Emeviyye fî'l-Endelûs*, Beyrut, ts., s. 47, 50, 52, 55, 143, 159; Emîn et-Tîbî, "Cebelü Târik (Cebelü Feth) Ma'kalün İslâmiyyün 'abre'l-kurûnî'l-vustâ", *Mecelletü'l-Buhûşî't-târîhiyye*, I, Trablus 1979, s. 45-68; C. F. Seybold, "Cebel-i Târik", *IA*, III, 37-38; a.mlf. — [A. Huici Miranda], "Djabal Târik", *El²* (İng.), II, 352-353; Philip William Coleridge Dennis, "Gibraltar", *EBR*, X, 399-401.

MEHMET ÖZDEMİR

CEBELÜ

Osmanlılar'da timar sahiplerinin sefere götürmekle yükümlü oldukları tam teçhizatlı asker.

"Silâh, zırh" anlamına gelen Moğolca *cebe* kelimesinden Türkçe + lû ekiyle türetilen *cebelü* (cebeli) "zırhlı, teçhizatlı asker" demektir. Moğollar'da ve Osman-

lılar'dan önceki Türk-İslâm devletlerinde *cebe* askerî bir terim olarak *cebe-pûş* şeklinde geçmektedir. Osmanlılar'da da hemen hemen aynı mânada kullanılmakla beraber timar teşkilâtı içindeki uygulamayı belirten özel bir anlam kazanmıştır.

Cebelü asker, timar sahibinin geliriyile doğrudan ilgili olup sayıları bu gelirilere göre tesbit edilmiştir. II. Murad devrine ait 1431 tarihli *Arvanid Sancağı Defteri*'nde bu uygulamanın ilk örnekleri yer almaktadır. Bu deftere göre geliri 1000 akçenin altında olan timar sahipleri "kendüleri *cebelü*" ifadesiyle belirtilmiştir. Yani bunlar bizzat tam teçhizatlı olarak sefere katılacaklardı. 1500-2000 akçe timarı olanlar yine kendileri *cebelü* ve yanlarında kendi hizmetlerini gören bir "gulâm" veya "oğlan" getirmekle yükümlü tutulmuşlardı. 2000 akçenin üstünde timarı olanlar ise kendilerini "bürüme" denilen mükemmel bir zırh ile ve gelirlerinin durumuna göre belirli sayıda tam teçhizatlı *cebelü* ile sefere katılırlardı. Meselâ 16.410 akçelik geliri olan bir sipahi, *bürüme* ile sefere katılmak ve ayrıca üç *cebelü*, bir *gulâm* ve çadır getirmekle yükümlüydü. Yine aynı deftere göre Arnavud Belgradı (Berat) subaşı olup 50.762 akçelik geliri olan Adlu Bey on *cebelü* ile sefere gitmekteydi.

Cebelü miktarları *Fâtih Kanunnâme-si* ile standart hale getirildi. Buna göre 1000 akçe timarı bulunan kendi *cebelü*, 2000 akçe timarı olan kendi *cebelü* ve bir *gulâm*, 4000-5000 akçelik timar sahibi kendi *bürüme* ve bir *cebelü*, 9000 akçeye kadar iki *cebelü*, 9000-11.000 akçelik timar sahipleri üç *cebelü*, 12.000 akçelik timarı olanlar dört *cebelü*, 15.000 akçelik timarı bulunanlar ise beş *cebelü* getirmeye mecburdu. 15.000'i aşan timarların her 3000 akçesi için bir *cebelü* çıkartılırdı.

Bu genel hükümlere rağmen Fâtih dönemine ait bazı tahrir defterlerinde farklı rakamlara da rastlanmaktadır. Meselâ 867 (1463) tarihli *Ankara Sancağı Defteri*'ne göre 370 akçelik bir timar sahibi bir *cebelü* ile sefere giderken (BA, MAD, nr. 9, vr. 187^a) 835 akçelik timar sahibi *bürüme* ile, 945 akçe timar geliri olan ise bir *cebelü* ile sefere katılıyordu. Bununla beraber Fâtih dönemine ait 1455 tarihli Teke-ili (BA, MAD, nr. 14), yine aynı tarihli Trhala (BA, MAD, nr. 10) ve 1465 tarihli Akşehir (BA, MAD, nr. 241) defterlerinde kanunun genel hükümleri